

**Художньо-образний аспект у повісті І. С. Нечуя-Левицького.
„Кайдашева Сім'я“**

Поліщук Л. Б.

**Кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри слов'янських мов
та зарубіжної літератури УДПУ ім. П. Тичини**

Від появи першого твору І. С. Нечуя-Левицького минуло вже більше 130 років та 120 років як з'явився його перший твір з життя інтелігенції, однак не можна сказати, що сьогодні діяльність і творчість письменника повністю розкриті, науково осмислені і вже не містять ніяких "білих плям". Досить сказати, що досі немає наукової біографії І. Нечуя-Левицького, слабо ще досліджена проблема творчого методу письменника та його жанрова система фольклоризм його творчості. Не осмислені як цілісне явище історичні твори і драматургія, не представлений І. С. Нечуй-Левицький як літературний критик, не досліджені його педагогічні статті. Чимало не з'ясовано питань, що стосуються суспільно-політичних поглядів письменника, його естетичного ідеалу, образу автора у творах, майстерності художніх деталей, пейзажу.

Такий розкид суджень про одні й ті ж самі твори І. С. Нечуя-Левицького, думається, можна пояснити насамперед тим, що вияснення багатьох поціновувачів базувалось не стільки на об'єктивному і глибокому ідейно-естетичному аналізі, а були власне тільки "оцінками", що впливали із суспільної атмосфери того чи іншого часу та великою мірою із суб'єктивних світоглядних й ідейно-політичних позицій критиків і літературознавців.

Шкільний курс програми з української літератури обмежувався двома-трьома його творами, в той час коли художня, публіцистична і етнографічна спадщина письменника досить вагома і нараховує біля ста робіт. Таким чином, творчість І. С. Нечуя-Левицького була маловідомою широкому загалу читачів, а сам письменник фактично виявився не залученим до історико-

літературного поступу своєї доби.

Повість письменника „Кайдашева сім'я” розглядалась лише як енциклопедія пореформеного життя селянства. Але ніхто не намагався прослідкувати її зв'язок з етнографією та етнологією з точки зору цих наук. Прослідкувати звичаї, обряди, описані у повісті, в яких втілились набутки народної культури.

Глибокий аналіз творчості І. Нечуя-Левицького не тільки сприятиме створенню правдивого образу письменника, а й складе якнайповніше уявлення про багатство та різноманітність прози досліджуваної доби, про специфіку інших процесів, що відбувалися у тогочасному українському письменстві. Тож звернення до прози І. Нечуя-Левицького і її нове прочитання цілком виправдане й актуальне.

Іван Нечуй-Левицький починав свою творчу діяльність у складних суспільних умовах. В автобіографії письменник зазначав: „Почавши писати свої повісті в той час, коли була заборонена українська література, я нікому не говорив про це. Об тім навіть не знали ті товариші, що жили зо мною на одній квартирі, не знав батько, хоч ще до його смерті вже були надруковані в „Правді” перші мої повісті” [5, 4].

Навіть від рідного батька, хворого священника, приховував Іван Семенович свою літературну працю, щоб оберегти його від переживань за долю сина. А в цей час він був уже знаним українським письменником, якому судилося художнім словом створити справжню енциклопедію українського життя. Був він могутнім майстром українського слова. І. Франко назвав його „колосальним всеобіймаючим оком України”. „З певністю можна стверджувати, що сама Божа милість, сама Божа благодать дарувала Україні цього прозаїка”, – сказав у ювілейній статті, присвяченій 160-річчю І. Нечуя-Левицького, літературознавець Анатолій Погрібний [3, 8].

Довго митця називали побутописцем. І ніде не згадувалося про те, що І. С. Нечуй-Левицький був людиною європейської освіченості, читав в оригіналі книги французьких, німецьких, польських письменників, глибоко

знав російську літературу.

Визначальні риси творчої особистості І. С. Нечуя-Левицького зумовлені його світобаченням. Письменник не просто любив людей – він болісно реагував на все, що завдає шкоди людській душі, збіднює її. З кожною новою збіркою розширювалося тематичне коло творів письменника, та незмінною залишалася увага і любов до людини, біль автора за покалічені долі. Автор увесь час шукає, часто важко і болісно, відповідь на питання, що стоїть на перешкоді людському щастю? Далеко не завжди можливо розв'язати цю філософську проблему, але саме творчі авторські пошуки спонукають читача бути співпричетним до того, що зображено в творі. Така позиція митця визначила ідейну спрямованість всього написаного ним. Автор обирає для своїх творів здавалось би, звичайні, буденні ситуації і звичайних людей, а виявляється, що це яскраві, індивідуальні, неповторні особистості зі своїм непростим внутрішнім світом. Сюжет письменник будує здебільшого навколо однієї події, але такої, яка висвічує сутність людини, мотивацію її вчинків, життєву позицію. Цій меті підпорядкований і своєрідний конфлікт у творах: переважно він чітко не виявлений, внутрішній, поданий у площині етичній і філософській. Письменник явно відмовляється від спроби творити моделі ідеально-позитивного героя або суто негативного, він осмислює реальне життя у всій його складності. На час входження в літературу В. Леонтовича дедалі помітнішою ставала мала проза.

Стилістично І. С. Нечуй-Левицький ідентифікує себе з традицією української малої прози кінця ХІХ початку ХХ століття, часом самоусвідомлення українства від культурософських до державно-історичних вимірів. Функціонально ж письменницький вибір відбувається через опанування філософії “виживання” – оборони української культури завдяки використанню вивіренних стильових і тематичних орієнтацій. Насамперед це класична розповідна манера та інтонація сповідальності.

Важливо при цьому пам'ятати, що доля селянства цікавила й хвилювала його не просто як така, не лише самими фактами, етапами,

сповненими трагізму. У її несправедливих колізіях він бачив причини та основи невідвратної деморалізації людей, виродження народних традицій – не лише у розумінні обрядів, а й у самому ставленні людей до цінностей життя, до землі, до праці на ній, та й загалом праці, одне до одного, зрештою. Такий кут зору письменник обирав цілком свідомо, бо це взагалі був його принцип: будь-який факт, навіть найдрібніший, має свої моральні основи й залишає наслідки.

Творчість І. Нечуя-Левицького базувалася на реальних фактах життя. Звертаючись до молодих літераторів в одній зі статей, письменник радив: „Наглядайте за народним життям, примічайте типи селян, Розпитуйте про різні сільські історії, і часом сама повість наскочить на Вас, а чого не достачить, то покличте на поміч силу творчества, бо сама життя рідко коли дає цілу повість. Треба життя перепустити через свою душу...” [5, 12].

Сам І. С. Нечуй-Левицький уважно спостерігав за життям простолюду, його око вбирало всі барви – від трагічно-чорних до яскраво-комічних. Пошуки джерел моральної чистоти людини в народному середовищі, віра в незнищенність високих ідеалів керували письменницьким пером І. С. Нечуя-Левицького. Він скоріше і глибше, ніж його попередники, побачив і усвідомив суперечності, позитивні і негативні тенденції в самому народному середовищі. Не відрікаючись від фольклорної ідеалізації, І. С. Нечуй-Левицький багатогранніше веде „хроніку” щоденного життя героїв, які в умовах неправильного соціального життєпорядкування духовно відчужуються. Тому такими різними були і його твори. Повість „Микола Джеря” – сумна і щемлива. Сповнені дотепів і гумору повісті „Кайдашева сім’я”, „Баба Параска та баба Палажка”. Гумористичні твори з селянського життя І. С. Нечуя-Левицького М. Костомаров назвав талановитими і поставив їх за непідробний гумор поряд із творами М. Гоголя. У „Загальному огляді російсько-української літератури” І. С. Нечуй-Левицький сам визначив тему гумористичних творів „Сім’євий побут українського народу з його великим потягом до особистої незалежності й самостійності в сім’ї,

допроводжуючої дуже часто до скрайнього індивідуалізму, а часто й до лайки, змагання й колотнечі, обмальований в повісті Левицького „Кайдашева сім'я”. Непросвітність і велика охота до сварки, до змагання, непомирливість народу обмальовані в оповіданні Левицького „Баба Параска та баба Палажка”.

Засобом гумору, коріння якого сягає в народний ґрунт, традиції І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка і М. Гоголя, І. Нечуй-Левицький піддав суворому аналізу причини й наслідки селянського консерватизму, відсталості, темряви, забобонності, роз'єднаності, індивідуалізму тощо. Проте й у цих творах письменник відтворює дійсність із загальнодемократичних позицій. Головне в цих судженнях – соціально-економічний лад життя, ворожий простій людині. З боєм письменник спостерігає руйнування основ народу, селянського світовідчуття, перемогу матеріальних цінностей над моральними і духовними. Життя українського села проходить не так, як треба з огляду на нагальні інтереси та завдань розвитку їх суспільної самосвідомості й активності. Далекі від ідей свого часу й духовного життя, селяни І. Нечуя-Левицького перейняті турботами про хліб насущний, для здобуття якого дедалі частіше переступають заповіді Божі і деморалізуються.

Жанр соціально-побутової повісті-хроніки й уся тональність „Кайдашевої сім'ї” підкреслюють документальну правду і конкретність викладу. День за днем, рік за роком, інколи в протокольній манері фіксується життя родини Омелька Кайдаша, що створює широку картину родинних взаємин на селі у пореформений час, коли патріархальні відносини інтенсивно занепадали.

Цей твір викликав схвальні відгуки сучасників письменника та дослідників нової доби: „Кайдашева сім'я” – з погляду на високоартистичне змалювання селянського життя і добру композицію – належить до найкращих оздоб українського письменства” [9, 231]. „Яка прекрасна мова! Читав – неначе погожу воду у спеку пив...” [6, 97]. „Жодна література світу не має

такого правдивого, дотепного, людяного, сонячного, хоч дещо затьмареного тугою за кращим життям, твору про село за умов капіталізму, як „Кайдашева сім'я” Нечуя” [7, 101].

Справді, повість написана з неабиякою художньою силою. Але ми не одразу замислюємося над творчими прийомами автора, бо всім серцем поринаємо у плін цікавої розповіді, переживаємо, сміємося, сумуємо.

Повість І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім'я” була написана в 1878 році, а наступного надрукована у львівському журналі „Правда”. У Східній Україні її видали лише у 1886, після майже десятирічної боротьби з цензурою. У цій публікації було вилючено аж 25 уривків. Вдруге автор видав повість у 1887 році в Києві, змінивши початок і закінчення.

Твір має точно вказане місце, де відбуваються події. Село Семигори, так майстерно виведене митцем у повісті, було авторові майже рідне. У дитинстві і в юності він тут навіть деякий час жив у родичів, був знайомий з багатьма семигорськими ровесниками.

Кайдаші мали своїх прототипів: сім'ю Мазурів з цього ж таки села, яка прославилася постійними бійками й колотнечею. Вуличне прізвище Мазурів – Кайдаші – письменник і подарував своїм літературним героям. Хата заможних Мазурів стояла на кутку Солоному, коло церкви, поруч дійсно був горб, на якому ламалися вози. Жили у Семигорах й свати Мазурів – багаті Довбиші.

В українському літературознавстві вже стало традиційним наголошувати на соціальному характері конфлікту повісті, виставляючи найбільшим „злочином” для всіх персонажів твору боротьбу за приватну власність, таврувати, висміювати, викривати саме прагнення мати приватну власність. А між тим, І. Нечуй-Левицький, як нам видається, не міг переслідувати такої мети. Омелько і Маруся Кайдаші чесною, щоденною працею заробили певні достатки. У таких же традиціях виховали своїх синів. І хоч погляди на життя у батьків і синів не в усьому сходилися, все ж сутичок не було. Конфлікти починаються після одруження Карпа з Мотрею,

посилюються після народження третьої сім'ї – Лавріна і Мелашки. Під одним дахом живуть три родини. Психологічна несумісність, боротьба за сфери впливу даються знаки.

Вихована панщиною, догоджаючи своїм панам, Кайдашиха дістала можливість помінятися ролями з невісткою і помітувати нею так, як колись нею помітували пани. Зразу після весілля сина вона не лише переклала всю роботу на невістку, а й стежила, як осавула, за кожним її рухом, супроводжуючи цю візуальну опіку безкінечними порадами. Сказані солодким голосочком, вони різали Мотрі серце зневажливим підтекстом: Мотре! вставай. Моя дитино, затопи в печі, та як будеш розкладать дрова, то поклади на двох полінах переклад, та вибирай, моє серденько, товстенький переклад, щоб дрова швидше розгорілись. А як поставиш окріп, то піди видій корову та оджени вівці до череди [8, 396].

Кайдашиха вела себе так, ніби Мотря з неба впала і ніколи не чистила картоплі, не кришила буряків, не варила кашу. „Кайдашиха помолилась Богу й почала знов навчати невістку, як наливають борщ, як затовкувати, коли вкидать сало. Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду” [8, 397].

Через тиждень Кайдашиха орудувала Мотрею, як наймичкою. Самостійна, горда, „бриклива” Мотря показала, зрештою свій характер. Життєвий досвід Кайдашихи неприйнятний для Мотрі: „Як була я в панів, то робила за двох таких, як ти: варила обід на дванадцять душ, а ти й на п'ять душ не попнешся.

– Робили, бо над вами пан з нагайкою стояв! [8, 406], – відрізала Мотря.

Одружившись, Карпо ніби виріс у власних очах. Він також не може бути під „нагайкою” батька. „Кожний батьків докір здавався йому тепер удвоє важчим. Його думка літала коло якоїсь хати, в котрій він живе сам з своєю жінкою, сам господарює без батька, без матері і ні од кого не чує ніякого приказу та загаду” [8, 408]. Після народження дитини Карпо вважав

себе „за правдивого хазяїна, в усьому рівного батькові. В йому десь узялась повага до самого себе” [8, 410].

У громаді він також утвердив себе як рівноправний її член. З його ініціативи люди розрівняли горб при в'їзді до села, на якому поламався не один десяток возів. Подружжю все нестерпніше було заглядати в батькові руки, залежати в дрібницях від його волі: „не моя воля волить в ці хаті”, – подумала вона (Мотря – Т.Г.). – І для неї схотілось волі та своєї хати” [8, 410].

Прагнення до самостійності, мати свою приватну власність цілком природне й закономірне за будь-якої суспільної формації. Людина народжується вільною, це її природний стан. Обмеження свободи – соціальне, національне, духовне – викликає опір. Часто він має zdeформований, недостатній характер, як це спостерігаємо в „Кайдашевій сім'ї”. Деспотизм Кайдашихи відгукнувся в аморальних вчинках Карпа, який піднімає руку на рідних батька та матір: „не лізь, бо задуш, ірдова душе! – крикнув Карпо та й кинувся, неначе звір, на батька й штовхнув його обома кулаками в груди.

Старий Кайдаш, як стояв, так і впав навznak, аж ноги задер. Поламани шматки мотовила випали з його рук і вдарились об трубу; Неповага од сина й сором перед своїми дітьми, і гнів, і злість – все злилось до купи в його душі, запекло його в грудях так, що йому здавалося, ніби Карпо вбив його на смерть.

– Нема в тебе Бога в серці! Недурно ж ти до церкви не ходиш, – через силу вимовив Кайдаш та все стогнав” [8, 416 – 417].

Та, здається, в жодного з Кайданів і Кайдашенків не було місця для Бога і його заповідей. Якась дрібниця – яйце, курка, свиня, груша вмить ставали центром всесвіту, засліплювали очі, затьмарювали душу і штовхали на жахливі вчинки – аж до посягання на життя рідної матері.

Просвітлюючи найтемніші, найзгубніші сторони селянського життя та ще й так талановито, такою багатою добірною українською мовою, м'яким,

дотепним, доброзичливим гумором, письменник ніде не глузиться над селянськими персонажами. Лагідна посмішка з якимсь прихованим співчуттям чи жалем пронизує всю повість. І скільки любові пробивається крізь той сміх. Особливо тоді, коли щоденні родинні чвари хоч зрідка поступаються згадкам про історію України, доля якої асоціюється із страсними муками Христа: „Сорок душ ченців у чорних клобуках співали серед церкви такі жалібні пісні, неначе хотіли виплакати в піснях всевітнє горе. То був не жаль, не плач горя, а якийсь слізний крик, якесь море сліз, що зливалось в тисячі літ, і злилось до купи, і полилось піснями з грудей. Якесь надзвичайна туга лилася сльозами з тих давніх лаврських пісень, складаних сотні літ...і Палажку, і Мелашку здавило за серце (в тих словах співу ніби текли ріки їх власних сліз од їх бідності, од панщини, од московських та польських закуцій, од давнього польського ярма, од жидівського здирства”[8, 454].

Співчуваючи народу, І. Нечуй-Левицький не ставив його на п’єдестал, не робив з його ідола, не становив „усього народного життя ідеалом для усього суспільства, не знижував себе до народу, а підтягав його до свого рівня” [10, 362]. Відображення темних, непривабливих сторін народного життя йшло на користь, бо викликало відразу до життя, не гідного людини.

Твори І. Нечуя-Левицького про селянство стали „дзеркалом високої цінності” [2, 183]. Майстерно списані з історії селян Вербівки, Трушок, Семигір, вони ставали типовими, загальнолюдськими. Тому й не дивно, що в багатьох місцях України баби, молодиці, діди впізнавали себе в образах його творів, про що ходили різні оповідання, не менш гумористичні, ніж твори І. Нечуя-Левицького.

І. Франко відзначив високий артистизм у змалюванні селянського життя, багатство, колоритність, природність народної мови, добру композицію, що дає підстави зарахувати твори І. Нечуя-Левицького з селянського життя до найкращих оздоб українського письменства.

І. С. Нечуй-Левицький увійшов в історію української літератури другої

половини XIX століття як один із письменників-новаторів, які виводили прозу з жанрової одноманітності. Він першим спромігся взятися за створення великих повістевих форм, за написання широких проблемних творів.

За півсторіччя Іван Семенович Нечуй-Левицький написав понад п'ятдесят творів, оповідань, шкіців, казок, повістей, побутових комедій, історичних драм, літературно-критичних і публіцистичних статей, рецензій на театральні вистави й художні твори, етнографічних і мовознавчих праць.

Своєю творчістю письменник сприяв розвитку ідеалізму в українській літературі, її тематичних й образних можливостей.

Нечуй-Левицький як майстер художнього слова зростав на кращих зразках української, російської та зарубіжної літератури. Найбільший вплив мала на нього поезія Т. Шевченка, проза М. Гоголя та І. Тургенева. Великий вплив на формування таланту майбутнього письменника мали його батьки, які прищепили йому любов до народної пісні, казки обрядів, до всього українського, що згодом переросло у загострене почуття національної гідності, національного болю, національної кривди.

І. С. Нечуй-Левицький сформувався як особистість цілісна, послідовна у своєму українстві. Стрижневою ідеєю життя письменника було послідовне й безкомпромісне українство, постійні виступи проти насильницького „обрусення” народів Російської імперії. І. С. Нечуй-Левицький обстоював право на розвиток української літератури, яка відтворила нашу національну психологію.

На прикладі героїв повісті, ми з'ясували, що релігійність є такою однією з найістотніших рис українського світогляду, а українці – це був глибоко релігійний народ, занадто побожний та богобоязливий. Про це свідчить і вірування людей в загробне життя, у душі померлих, суворе відправлення всіх релігійних обрядів. Ми ще раз переконалися, що українці вірили у магічну дію слова, його лікувальні властивості. Поєднання відповідних словесних формул мало магічне значення. Так лікували хворих, знімали порчу, замовляли чи відмовляли. Фрагменти таких замовлянь і описав І. С.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова І. Біля витоків української ідеї (Нечуй-Левицький і “формально-національний” напрям) // Слово і час. 1999р. – №12. – С. 56 - 58.
2. Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Іван Левицький-Нечуй. // ЛНВ. – 1907. – Кн.2. – С.253.
3. До 150-річчя від дня народження І. Нечуя-Левицького.– К., Знання. – 49с.
4. Зінченко Н.І. “Мета ясна і проста – народ і Україна” (Інтелігент-демократ у творах І. Нечуя-Левицького) // Слово і час. 1991р. – №8.– С.42 -47.
5. Іванченко Р.Г. Нечуй-Левицький: Нарис життя і творчості. К., 1980. – 146с.
6. Історія української літератури: (Кінець ХІХ – початку ХХ ст.) / За ред. П. П. Хропка. – К., 1991.
7. Кирилюк Є.П. Творчий шлях І. Нечуя-Левицького // Нечуй-Левицький. Вибрані твори. – К., 1929. – С.23.
8. Нечуй-Левицький І. С. Твори у двох томах. – 639с
9. Походзіло М. У. Нечуй-Левицький. – К., 1906. – 121с.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. – Львів, 1910. – С. 231.